

Андрій ВАСИЛЬЧЕНКО¹

ПРОБЛЕМА ІНТЕНЦІОНАЛЬНОСТІ ДІЇ В СУЧАСНІЙ АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Інтенціональність – це атрибутивна риса людської діяльності, яка полягає у свідомій спрямованості дії, її підпорядкованості певній меті, завданню або прагненню (інтенції). Пропонована стаття присвячена огляду концепцій інтенціональної дії, що склалися в сучасній аналітичній філософії. Сьогодні набуває дедалі більшої актуальності проблема розробки філософської теорії дії, яка б зважала на інтерсуб'єктивну природу людини і при поясненні дії зверталася б до аксіологічних структур, що перевершують людську самість. У цій статті ми не претендуємо на здійснення цієї мети, – лише вирішуємо завдання попереднього аналізу проблеми.

ТЕОРІЯ ДІЇ: ПОЯСНЕННЯ ЧИ РОЗУМІННЯ?

У своїй вступній статті до видання “Оксфордських читань із філософії”, присвяченого філософії дії, Альфред Р. Меле формулює два центральних питання теорії дії: (1) що являють собою дії і (2) як треба їх пояснювати. Перше питання викликає два інших: (1a) яким чином дії відрізняються від не-дій і (2a) як дії відрізняються одна від однієї². Подібним чином, Девід Чарльз визначає філософію дії через її “три основні складові: онтологію, аналіз та пояснення”³. Онтологія має справу з питаннями індивідуації дії та відношення дій до інших онтологічних одиниць (наприклад, подій, процесів і станів). Аналіз концентрується навколо питань про те, що саме вважати “дією”, “інтенціональною дією”, “раціональною дією” тощо. Центральна проблема полягає в тому, чи можна пояснити людські дії у квазінаукових термінах помічної каузальності, або ж таке пояснення вимагає альтернативного підходу (наприклад, у термінах волі, агентності, інтенціональності тощо).

Інтерес до проблем пояснення походить від “екзистенційного біхевіоризму” Райла і Вітгенштайна⁴. Як пише Артур Данто, дослідження дії було безпосередньо пов’язане з контркартезіанським проектом “відновлення єдності тіла зі свідомістю й нашим власним зв’язком із обома”⁵. Із цього погляду, ментальна або психологічна структура бажань, уявлень, інтенцій, цілей, з одного боку, і каузальна структура фізичних чи нейропсихологічних станів та подій видаються двома незалежними контекстами, в межах яких ми можемо локалізувати дію з метою її пояснення. Цей дуальний контекст нагадує картезіанський дуалізм мислячої субстанції та матерії, що перебуває в русі. Непоодинокі дослідники, зокрема Дональд Девідсон, підтримують проект подолання цього каузально-телеологічного дуалізму розуміння дії⁶. Інші автори концентрують свою увагу лише на одному з двох альтернативних контекстів за рахунок заперечення іншого⁷.

У філософії дії спостерігається також впливова “холістична” тенденція, в межах якої для розуміння дії важливо розташувати її не в каузальній чи телеологічній структурі, а в ширшому соціальному контексті. Згідно із цим підходом, дія піддається, скоріше, розумінню, ніж поясненню, і саме через бачення дій як вбудованих у ширші патерни людських трансакцій ми можемо збагнути, що являють собою дії, на відміну від не-дій (це є питання (2а) за Меле й аналітичне питання Чарльза). Серед прибічників цього підходу Аласдер МакІнтайр,⁸ Роберт Соколовський⁹ та Амелія Рорті¹⁰. Оскільки при трансакціях ми не тільки маємо на меті наше індивідуальне благо, й стаємо зацікавленими у благові інших, розташування дій у соціальному контексті надає філософії дії виразного етичного забарвлення. Я в цій статті також іду за цим напрямком думки. Я лише принагідно матиму справу із проблемою каузального пояснення, фокусуючись здебільшого на аналітичних і, там, де це необхідно, також на онтологічних питаннях.

ІНТЕНЦІОНАЛЬНА ДІЯ

Майкл Братмен зазначає, що важливою функцією аналізу дії є “ідентифікація тих способів дії, за яких агента можна визнати відповідальним”¹¹. Уже сам термін “дія” охоплює дистинкцію між тим, що ми робимо, і тим, що лише відбувається з нами. Однак, оскільки деякі наші дії здійснюються не інтенціонально

(наприклад, під примусом), можна стверджувати, що не все, що ми робимо, передбачає нашу відповідальність. З іншого боку, можна наводити аргументи на підтвердження тієї тези, що обсяг відповідальності агента поширюється за межі того, що він зробив тут і зараз; наприклад, цей обсяг може включати також і відповідальність за те, що агент *не* зробив. У будь-якому разі, *інтенціональність* як проміжне поняття між дією і відповідальністю¹² зазвичай відіграє центральну роль при аналізі дії. Отже, що означає діяти інтенціонально?

Іноді інтенціональну дію розуміють як дію на певній підставі. Так, згідно з підходом Г.Г. фон Врігта, поведінка агента є інтенціональною, якщо агент прагне досягти певного результату (наприклад, відчинити вікно). Фон Врігт аналізує інтенціональну поведінку за допомогою наступної схеми практичного виводу:

A має намір здійснити *p*.

A вважає, що не може здійснити *p*, не зробивши *a*.

Отже, *A* налаштовується на те, щоб зробити *a*¹³.

Пояснюючи дію за допомогою комбінації двох настанов – волітивної та епістемічної – фон Врігт, однак, не вважає ці настанови психологічними чи ментальними подіями, але розглядає інтенціональність як суто інтерпретативну рису, як спосіб нашого тлумачення людської поведінки:

Інтенціональність не є чимось “за” чи “поза” поведінкою. Це не ментальний акт або досвід, що її супроводжує. <...> Поведінка набуває свого інтенціонального характеру завдяки тому, що сам агент або зовнішній спостерігач бачить її в ширшій перспективі; завдяки розташованості в контексті цілей та уявлень¹⁴.

Для Девідсона, навпаки, важливим є поняття ментальної події. Якщо в його ранніх роботах дві настанови – одна волітивна, інша епістемічна – розглядалися як достатня причина дії, то з позиції, артикульованої в “Нарисах про дії та події”, *інтенція* розглядається як окрема психологічна сутність, що виходить за межі моделі “уявлення/бажання”. Згідно із цим поглядом, інтенція є волітивною настановою з пропозиційним змістом у формі “враховуючого все”, або “остаточного”, судження, тоді як вихідна волітивна настанова, наприклад, бажання, надає лише певну підставу для дії і, таким чином, відповідає *prima facie* судженню¹⁵.

Деякі автори приймають концепцію ментальних станів, проте дотримуються того погляду, що інтенції не є незалежними ментальними настановами, а являють собою комбінації уявлень та бажань¹⁶. Водночас, кілька впливових теоретиків вважають, що інтенції є ментальними настановами, що не піддаються редукції до комплексів уявлень та бажань¹⁷. Так чи інакше, “особливий практичний характер”¹⁸ розглядається як риса, що відрізняє інтенції від інших настанов. Саме наявність інтенції робить наші міркування, бажання, уявлення ефективними:

Наші міркування не спричиняють дії, як нагрівання спричиняє кипіння води. Міркування стають чинними лише тоді, коли ми маємо намір або приймаємо рішення діяти на їх підставі. <...> Саме діяльність робить міркування чинними, а не навпаки¹⁹.

Попри згадані розбіжності у тлумаченні відношення між інтенціями, уявленнями, бажаннями та інтенціональною дією, у сучасній літературі з теорії дії існує згода в тому, що інтенціональність поведінки пов’язується із зобов’язанням агента щодо цілей або планів його подальших дій. Згідно із цією точкою зору, інтенція – це зобов’язання: “мати інтенцію зробити *A* – означає зобов’язатися зробити *A*”²⁰. Інтенції накладають на діяльність певні директивні обмеження; в цьому відношенні їхня прагматична функція в інтенціональній дії подібна до функції директив. Звісно, відмінність полягає в першоосібній природі інтенцій: інтенція є зобов’язанням, узятим із власної волі; інтенція – це директива, адресована самому собі.

Перейдемо до викладення концепції, яку можна назвати “директивним тлумаченням інтенціональності”. Наш короткий огляд сконцентровано на нормативній ролі інтенції, при цьому каузальні питання залишаємо осторонь²¹.

ДИРЕКТИВНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ІНТЕНЦІОНАЛЬНОСТІ

Згідно з К. Мойа, наша здатність виконувати осмислені дії тісно пов’язана з нашою здатністю зобов’язати себе “робити щось у майбутньому”²². Таке звернення до поняття зобов’язання становить рису, що відрізняє дії від простих випадків:

Сутність агентності становить зобов’язання. Бути агентом – означає мати здатність до того, щоб робити

щось у майбутньому. І найпростіший вияв цієї здатності – це інтенція діяти²³.

Моя проводить дві важливі дистинкції стосовно терміна “інтенція”. Перша дистинкція – між безпосередніми та майбутніми інтенціями. Безпосередні інтенції пов’язані з інтенціональними діями в мінімальному сенсі цього слова, на кшталт наміру добре опертися на спинку крісла при відчутті дискомфорту або наміру зірвати квітку під час прогулянки стежкою. Такі безпосередні інтенції властиві також тваринам і не складають справжнього критерію агентності. Майбутні інтенції, навпаки, “властиві лише раціональним істотам, які володіють певними абстрактними поняттями”²⁴. Майбутні інтенції – це наміри зробити щось у майбутньому, наприклад, відвідати друга наступного тижня чи дістатися сьогодні додому. Моя підкреслює, що саме майбутні, а не безпосередні інтенції, відповідають “повноцінній агентності”. Не кожна інтенція містить у собі план, але слідування планові передбачає слідування майбутнім інтенціям²⁵.

Окрім того, Моя відтворює дистинкцію Густафсона між інтенцією, з якою здійснюється дія (intention-with-which), та інтенцією, яка виявляється в дії (intention-in-action)²⁶. Згідно з Мойою, перше є синонімом цілі або мети, так що коли ми запитуємо, що мав на меті хтось, роблячи якусь дію, йдеться саме про інтенцію, з якою здійснюється дія. Цей різновид інтенції належить до компетенції першої особи. Інтенції, які виявляються в дії, навпаки, піддаються, насамперед, погляду другої особи і “служують ключом до характеру або схильностей інших, коли ми прагнемо їх зрозуміти”²⁷. Різні смисли терміна “інтенція” не є абсолютно відокремленими один від одного:

Характер і схильності особи частково відбиваються в її цілях; цілі, у свою чергу, спонукають нас формувати майбутні інтенції, які згодом визначатимуть наш спосіб дії; і зміст майбутньої інтенції – зробити щось – іноді дає інтенцію, з якою пізніше здійснюється дія особи. Наприклад, моя майбутня інтенція відвідати друга дає інтенцію, з якою я йду по вулиці, а саме із наміром відвідати друга²⁸.

Однак, саме майбутні інтенції є “визначальними при тлумаченні людської інтенціональної дії”²⁹.

Аналогічним чином, Братмен у своїй “теорії інтенції як планування”³⁰ розрізняє інтенції, спрямовані у майбутнє, від інтенцій, спрямованих на тепер. На відміну від Мойя, Братмен вважає інтенції ментальними актами, приписуючи їм каузальну роль у помічному (законоподібному) розумінні каузальності³¹; однак, нормативна роль інтенції розглядається цілком аналогічно. Майбутні інтенції виконують зобов’язувальну функцію і входять до ширших планів як елементи. Вони “допомагають спрямовувати нашу майбутню поведінку і координують наші дії в часі”³².

Аналізуючи погляди Братмена щодо ролі інтенцій, Г.Дж. Маккан підкреслює, що, на відміну від бажань, які можуть з’явитися одночасно без того, щоб якимсь одним з них домінувало над іншими, інтенція має рішучий характер: “вона налаштовує агента на той чи інший спосіб дії”³³, так що формування інтенції є стандартним способом розв’язання конфліктів бажань, що відбуваються згідно з відомою схемою Бурідана. Стійкий і визначений характер інтенцій не означає, що інтенції ніколи не піддаються перегляду, напакі, вони ефективно керують нашими діями доти, доки їх не переглянуто; треба зауважити, що бажання самі по собі взагалі не надають визначеності нашим діям.

Як тільки в мене з’являється інтенція зробити *A*..., я, зазвичай, маю стійкі наміри щодо здійснення *A*: я навряд чи й далі розглядатиму це питання, особливо за відсутності нової інформації³⁴.

Інакше кажучи, інтенції встановлюють цілі діяльності. Як тільки з’являється інтенція, вона починає відігравати роль зобов’язання щодо відповідної цілі. Маккан наголошує на трьох важливих вимірах інтенціонального зобов’язання. По-перше, інтенції, на відміну від бажань, контролюють поведінку – вони ініціюють та підтримують інтенціональні дії. По-друге, інтенції надають практичному мисленню стабільності: з’явившись, вони не підлягають легкому перегляду і без істотних причин не складають предмета подальшого розгляду. По-третє – і це інший аспект тієї стабільності, що інтенції надають процесу раціонального мислення – вони визначають проблеми для подальшої специфікації та роціональної координації наших планів³⁵.

Зокрема, наші плани мають бути внутрішньо узгодженими, а також узгодженими з уявленнями агента – тією мірою, якою це можливо для частково раціональних істот, якими ми є. Ця вимога узгодженості становить іншу рису, що відрізняє інтенції від звичайних бажань³⁶.

ІНТЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ ТИПІВ

Згідно з директивним тлумаченням інтенціональності, інтенціональна дія агента включає, насамперед, релізацію пропозиційного змісту інтенції, з якою він діяв; тобто, центральне теоретичне припущення директивного тлумачення можна сформулювати наступним чином:

Принцип інтенціональності типів. Якщо агент здійснив дію α з інтенцією зробити A , тоді вважається, що він інтенціонально зробив A .

У цьому формулюванні α – це конкретна індивідуальна дія, “токен” (здійснення *цього*), тоді як A – це опис дії, тип (наприклад, “поворот направо на перехресті”, “поїздка автобусом”, “запуск двигуна”). Так, якщо я штовхаю машину з інтенцією завести двигун, тоді я інтенціонально штовхаю машину і, водночас, інтенціонально заводжу двигун. Буде також правильним сказати, що моя дія-токен є інтенціональною *під описами* “штовхання машини” і “запуск двигуна”.

Проблема із принципом інтенціональності типів полягає в тому, що сама індивідуальна дія α виключається з обсягу того, що було інтенціонально зроблено агентом. Таким чином, директивне тлумачення залишає певну дистанцію між описами, щодо яких дія є інтенціональною, з одного боку, і самою дією, з іншого боку. Ця проблема постає, якщо ми стверджуватимемо разом із Девідсоном³⁷, що дії є інтенціональними не *як такі*, а лише під певними описами (описами).

Можна намагатися подолати дистанцію між інтенціональністю та конкретними діями шляхом розширення сфери інтенціонального за межі пропозиційного змісту інтенцій. Тобто, можна стверджувати, що у процесі здійснення інтенції агент інтенціонально здійснює деякі інші дії. Так, Братмен визначає поняття *мотиваційного потенціалу* інтенції:

A становить мотиваційний потенціал моєї інтенції зробити *B*, за даних моїх бажань і уявлень, якщо, і тільки

якщо, може статися, що в процесі виконання інтенції *B* я інтенціонально зробилю *A*³⁸.

Уявімо, наприклад, що я маю інтенцію пробігти марафон, водночас усвідомлюючи: якщо я це зробилю, мої кросівки остаточно зносяться. Братман вважає: “хоча те, *що* я маю інтенцію зробити, не включає зношування кросівок, але мотиваційний потенціал моєї інтенції – включає”³⁹. Однак схоже на те, що при такому підході проблема залишається нерозв’язаною, адже мотиваційний потенціал складається лише з самих дій-*типів*. Ми можемо включати дедалі більше аспектів дії до сфери інтенціонального, здійснюючи стратегію Братмена; але конкретна дія-токен все ж таки залишається поза цією сферою.

ІНТЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ ТОКЕНІВ

Якщо ми хочемо дотримуватися реалістичного погляду на дію, тоді мусимо, навпаки, зважати на те, що втілені агенти беруть участь у світі передовсім через свої цілісні відповідальні дії, а не через свої ментальні конструкції, як от: зобов’язання, плани або цілі⁴⁰. Перш ніж розвинути цю думку, розглянемо ще кілька прикладів.

(1) Бачу чоловіка, який штовхає машину на вулиці, намагаючись завести її; і я просто починаю штовхати разом із ним. Ми не кажемо один одному жодного слова <...>⁴¹.

(2) Енн – подруга Тоні, хоча й не дуже близька. Одного вечора вони випадково зустрічаються і розмовляють між собою. Хоча Тоні не говорить цього прямо, Енн помічає, що він не в дуже гарному настрої, і потребує підтримки та співчуття. Енн вирішує провести вечір із Тоні (тим самим відмовившись від своїх власних планів) – вечір, який, як виявляється, затягується до пізньої ночі. Однак Енн має рацію, припускаючи, що може надати значну підтримку та заспокоїти Тоні, під кінець зустрічі стає очевидним, що вона справді йому допомогла⁴².

(3) Отже, вона міркувала <...>, чи задоволення сплести віночок із маргариток варте клопоту підніматись і зривати маргаритки, як раптом повз неї пробіг білий Кролик із рожевими очима. У цьому не було чогось надто особливого; й Аліса не так уже й здивувалася, коли почула, як Кролик промовив до самого себе: “Ой, лишенько, я надто спізнююсь” <...> Проте, коли він витягнув годинника із кишені свого жилета й подивився на нього, а тоді заквапився ще дужче, Аліса скочила на ноги <...> і, загорівшись цікавістю, побігла через поле навздогін ⁴³ <...>.

Розглядаючи ситуації (1) – (3), важко уникнути відчуття, що агенти часом діють усупереч своїм планам, цілям та інтенціям. Справді, немає жодних підстав заперечувати повну міру відповідальності Енн (ситуація 2) або перехожого, який штовхає машину (ситуація 1), за їхні вчинки. Подібним чином, ми мусимо наділити Алісу (ситуація 3) такою мірою відповідальності, яку дозволяє її вік. Якщо інтенціональність є необхідною умовою відповідальності (а саме так зазвичай вважають), тоді ми маємо всі підстави для пошуку теорії, яка б кваліфікувала штовхання машини перехожим, проведення вечора Енн у компанії Тоні чи біг Аліси навздогін Кроликові, як інтенціональні дії. З іншого боку, схоже на те, що дії у ситуаціях (1) – (3) не здійснюють жодних інтенцій; якщо це так, тоді відсутній пропозиційний зміст, який мусила б задовольнити вимога інтенціональності типів.

Звісно, прибічник директивного тлумачення може висунути заперечення, що, насправді, в кожному з розглянутих випадків агент, усе ж таки, сформував інтенцію діяти всупереч своїм попереднім планам. Зважаючи на спекулятивний характер такого аргументу, його навряд чи можна легко відкинути. Розгляньмо, наприклад, наступну модифікацію ситуації (1):

(1a) Бачу чоловіка, який штовхає машину на вулиці, намагаючись завести її; і я просто йду далі.

Скоріше за все, подія, яку описано у (1a), не є інтенціональною дією; більше того, вона, здається, взагалі не є дією. Звичайно, ми можемо зрозуміти її як дію, якщо розширимо оповідь: наприклад, я міг мати свідоме зобов'язання піти до свого офісу, або на зустріч

із другом тощо. Але цікаво те, що (1) піддається розумінню як опис інтенціональної дії (принаймні у певному смислі терміна “інтенціональна дія”) такою, якою вона є, тобто просто завдяки тому, що (1) – опис поведінки агента, який не містить жодного посилання на його інтенції. І аналогічні висновки можна зробити стосовно випадків (2) і (3). Отже, в якому сенсі мовчазне штовхання машини перехожим, спілкування Енн із Тоні та біг Аліси навздогін Кроликові є інтенціональними без посилання на будь-які адресовані собі самому директиви?

Я вважаю, що ці дії інтенціональні як такі, тобто зміст інтенціональності так само виходить за межі дескрипцій, як і сама індивідуальна дія-токен. Саме таку точку зору знаходимо в “Нікомаховій Етиці”: дії як такі, а не лише під тим чи іншим описом можуть бути охарактеризовані як свідомі (*hekousion*) за Арістотелем⁴⁴. Взагалі кажучи, повний обсяг актуального буття особи у певний момент містить у собі низку подій-токенів, деякі з котрих є діями цієї особи. У межах Арістотелевої онтології питання індивідуалізації дій є похідним від питання індивідуалізації тих фізико-біологічних (або соціобіологічних, додамо ми сьогодні) здатностей агента, реалізацію яких становлять ці дії⁴⁵. При цьому природно вважати інтенціональною таку дію-токен, яка свідомо спричиняється самим агентом. Більше того, автентична арістотелівській традиції епістемологія прямого знання дозволяє вважати, що дії-токени можуть безпосередньо “схоплюватися” розумом іншої особи-спостерігача⁴⁶. Зважаючи на це, ми можемо тепер сформулювати наступну альтернативу принципів інтенціональності типів.

Принцип інтенціональності токенів. Якщо агент зробив із певною метою осмислену дію-токен α , ми вважаємо, що він інтенціонально зробив α .

Таке формулювання принципу інтенціональності не може бути остаточним, адже воно залишає відкритими подальші питання:

- (1) Що надає дії смислу?
- (2) Що може становити мету дії?

Почнемо з першого питання. Навряд чи можна стверджувати, що конкретні дії-токени піддаються нашому розумінню окремо від тих ширших проектів і трансакцій, до складу яких вони входять. Серйозна вада директивного тлумачення інтенціональності полягає в тому, що він не враховує істотно

інтерсуб'єктивний характер людської діяльності⁴⁷. Розмірковуючи над особливостями розуміння дії, Амелія Рорті пише:

“Дії набувають смислу не лише завдяки їх розташуванню в систематичній класифікації засобів відповідних цілей, або в межах наукових теорій; вони також іноді одержують смисл завдяки їх розташуванню в наборі відомих через культуру наративів, або в контексті звичайних повсякденних процедур, у контексті очікувань щодо змісту дій різних типів людей у тих чи інших ситуаціях”⁴⁸.

ІНТЕЛІГІБЕЛЬНІСТЬ ЗА МАКІНТАЙРОМ

Аласдер МакІнтайр вважає, що наш спосіб розуміння дій нагадує розуміння ходів у гри, або здійснення певного різновиду діяльності виконує ту ж функцію, що і здійснення конкретної гри – функцію ширшої охоплюючої події, в межах якої можуть бути локалізовані “інтелігібельні” (тобто, такі, що мають смисл, зрозумілі) людські дії:

“Інтелігібельність – це властивість дій в їхньому відношенні до тих послідовностей, у межах яких вони відбуваються. <...> Такі послідовності бувають різних типів: розмови, спадкові ворожечі, дослідження на зразок прийнятих у науці, проекти в мистецтві або в політиці, здійснення конкретної гри, і безліч інших довго- або короткотермінових типів проектів і трансакцій”⁴⁹.

Істотно, що охоплюючі події (МакІнтайрові “послідовності”, або “наративи”) передбачають координацію з іншими. Жодний агент не є самодостатнім. Хоч які ми маємо власні цілі й плани, існує межа, за якою наші плани мусять бути скоординовані з планами інших, і саме на цій межі лежить охоплююча подія. Розглянемо приклад.

(4) Уявімо собі, що Джонс і Сміт готують голландський соус. Джонс помішує, тоді як Сміт неквапно вливає інгредієнти⁵⁰.

У цьому прикладі конкретна дія-токен Джонса – помішування – є осмисленою як *участь* в охоплюючій конкретній події-токені приготування голландського соусу. Звісно, помішування

з метою приготування соусу було б так само інтелігібельним, якби Джонс готував соус самостійно і, отже, мав би вливати інгредієнти сам. У цьому випадку охоплююча подія не передбачає інтеракцію. Однак у кожному разі конкретна дія Джонса (помішування) є осмисленою як частина (взагалі кажучи, інтерсуб'єктивної) дії з приготування соусу; остання являє собою різновид людської діяльності і як така відрізняється, скажімо, від приготування отрути. Як помішування під час приготування соусу, так і помішування під час приготування отрути одержує смисл у ширшому контексті, утвореному культурно та історично окресленими практиками – кулінарією і, відповідно, фармацевтикою.

Взагалі, МакІнтайр захищає точку зору, згідно з якою стандарти охоплюючих подій підтримуються і зберігаються, водночас змінюючись, за допомогою *практик* – “форм соціально сформованої спільної людської діяльності <...> Діапазон практик широкий: науки, мистецтва, ігри, політика в аристотелівському розумінні, створення і підтримка родинного життя”⁵¹. Практики, так само як і повсякденні рутинні процедури, передаються і видозмінюються в межах ширшого простору *соціальних традицій*⁵². Нарешті, *індивідуальне людське життя, розглянуте як цілісність*⁵³, перевершує обмежений семантичний обсяг практик і, можливо, традицій. Лише об'єднання всіх цих смислостворюючих контекстів і створює соціальний контекст дії⁵⁴.

Підхід МакІнтайра артикулює точку зору, з якої базові конкретні дії (рухи тіла) є інтелігібельними тією мірою, якою вони входять до складу більших, часто інтерсуб'єктивних, конкретних подій, таких як “поєдинки, шахові партії, залицяння, семінари з філософії, родинні обіди, укладання бізнесових контрактів”⁵⁵. Чи може такий підхід слугувати теоретичною альтернативою директивного тлумачення раціональності? Залишимо це питання для наступної статті.

ПРИМІТКИ

¹ Васильченко Андрій Анатолійович – кандидат філософських наук, доктор філософії Манчестерського університету. Старший науковий співробітник Інституту філософії НАН України, доцент кафедри філософії і релігієзнавства НАУКМА. Коло наукових інтересів – логіка і аналітична метафізика.

² Mele A. R. Introduction // *The Philosophy of Action*. – Oxford: Oxford University Press, 1997. – Pp. 1 – 2.

- ³ Charles D. Aristotle's Philosophy of Action. – London: Duckworth, 1984. – P. 1.
- ⁴ Floistad G. Introduction // Philosophy of Action. – The Hague: Martinus Nijhoff Publ., 1982.
- ⁵ Danto A. Action, knowledge and representation // Action Theory. – Dordrecht: Reidel, 1975. – P. 11.
- ⁶ Davidson D. Essays on Actions and Events. – Oxford: Clarendon Press, 1980.
- ⁷ Щодо дискусії між “каузалістами” і “не-каузалістами” див.: Stoutland F. Philosophy of action: Davidson, von Wright, and the debate over causation // Philosophy of Action. – The Hague: Martinus Nijhoff Publ., 1982; Mele A. R. Introduction // The Philosophy of Action. – Oxford: Oxford University Press, 1997.
- ⁸ MacIntyre A. After Virtue. – Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1984; MacIntyre A. The intelligibility of action // Rationality, Relativism and the Human Sciences. – Dordrecht: Martinus Nijhoff Publ., 1986.
- ⁹ Sokolowski R. Moral Action: A Phenomenological Study. – Bloomington: Indiana University Press, 1985.
- ¹⁰ Rorty A. How to interpret actions // Rationality, Relativism and the Human Sciences. – Dordrecht: Martinus Nijhoff Publ., 1986.
- ¹¹ Bratman M. Two faces of intention // The Philosophy of Action. – Oxford: Oxford University Press, 1997. – P. 201.
- ¹² *Ibid.* – Pp. 201-202.
- ¹³ Wright G. H. von, Explanation and Understanding. – Ithaca: Cornell University Press, 1971. – P. 96.
- ¹⁴ *Ibid.* – P. 115. Таке розуміння інтенціональності узасаджено у Вітгенштайнівській критиці картезіанства; детальніше про це див.: Stoutland F. Philosophy of action: Davidson, von Wright, and the debate over causation // Philosophy of Action. – The Hague: Martinus Nijhoff Publ., 1982, особливо pp. 59 – 60. Плідний розвиток інтерпретативного тлумачення інтенціональності знаходимо у працях А.Т. Ішмуратова; див., напр.: Ішмуратов А.Т. Логическая теория практических рассуждений. – К.: Наукова думка, 1987.
- ¹⁵ Davidson D. Essays on Actions and Events. – Oxford: Clarendon Press, 1980. – Pp. 83 – 102.
- ¹⁶ Див.: Mele A. R. Introduction // The Philosophy of Action. – Oxford: Oxford University Press, 1997, особливо pp. 16 – 19.
- ¹⁷ Див., напр.: Brand M. Intending and Acting. – Cambridge, Mass: MIT Press, 1984; Bratman M. Intentions, Plans and Practical Reason. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987 – Cambridge: Polity Press, 1990; Davidson D. Essays on Actions and Events. – Oxford: Clarendon Press, 1980; McCann H. J. Rationality and the range of intention // Midwest Studies in Philosophy. – Vol. 10, pp. 191 – 211; Mele A. R. Springs of Action. – New York: Oxford University Press, 1992; Searle J. Intentionality. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- ¹⁸ Mele A. R. Introduction // The Philosophy of Action. – Oxford: Oxford University Press, 1997. – P. 19.
- ¹⁹ Moya C. The Philosophy of Action: An Introduction. – Cambridge: Polity Press, 1990. – P. 141.
- ²⁰ Robins H. R. Promising, Intending and Moral Autonomy. – Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- ²¹ У цьому ми наслідуюмо підхід Робінса, який висунув переконливі аргументи проти каузальної теорії інтенції; див. Robins H. R. Promising, Intending and Moral Autonomy. – Cambridge: Cambridge University Press, 1984. – Pp. 20-44.
- ²² Moya C. The Philosophy of Action: An Introduction. – Cambridge: Polity Press,

1990. – P. 46.

²³ *Ibid.* – P. 61.

²⁴ *Ibid.* – P. 130.

²⁵ *Ibid.* – P. 130.

²⁶ Gustafson D. *Intention and Agency.* – Dordrecht: Reidel, 1986. – P. 184.

²⁷ Moya C. *The Philosophy of Action: An Introduction.* – Cambridge: Polity Press, 1990. – P. 131.

²⁸ *Ibid.* – P. 131.

²⁹ *Ibid.* – P. 131.

³⁰ Див.: Bratman M. *Intentions, Plans and Practical Reason.* – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987 – Cambridge: Polity Press, 1990; Bratman M. *What is intention? // Intentions in Communication.* – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990.

³¹ Див. критичний розгляд у Moya C. *The Philosophy of Action: An Introduction.* – Cambridge: Polity Press, 1990.

³² Bratman M. *Two faces of intention // The Philosophy of Action.* – Oxford: Oxford University Press, 1997. – P. 179.

³³ McCann H. J. *Settled objectives and rational constraints // The Philosophy of Action.* – Oxford: Oxford University Press, 1997. – P. 206.

³⁴ *Ibid.* – P. 207.

³⁵ *Ibid.* – P. 207 ff; див. також Bratman M. *Intentions, Plans and Practical Reason.* – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987 – Cambridge: Polity Press, 1990. – P. 31.

³⁶ Bratman M. *Two faces of intention // The Philosophy of Action.* – Oxford: Oxford University Press, 1997. – Pp. 182 – 183.

³⁷ Davidson D. *Essays on Actions and Events.* – Oxford: Clarendon Press, 1980.

³⁸ Bratman M. *Two faces of intention // The Philosophy of Action.* – Oxford: Oxford University Press, 1997. – P. 195.

³⁹ Bratman M. *Two faces of intention // The Philosophy of Action.* – Oxford: Oxford University Press, 1997. – P. 195.

⁴⁰ Це є центральною ідеєю “Філософії вчинку” Бахтіна; див.: Бахтин М.М. *К философии ностунка // Философия и социология науки и техники.* – М.: Наука, 1986.

⁴¹ Searle J. R. *Collective intentions and actions // Intentions in Communication.* – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990. – P. 402.

⁴² Blum L. *Moral Perception and Particularity.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – Pp. 16 – 17.

⁴³ Carroll L. *Alice’s Adventures in Wonderland // The Complete Works of Lewis Carroll.* – The Nonesuch Press, 1940. – Pp. 15-16.

⁴⁴ Див.: EN, 1110b2-7. Розгляд текстуальних питань, нов’язаних із цією тезою, виходить за межі нашої статті; деякі стартові позиції для такого розгляду можна знайти в роботах: Charles D. *Aristotle’s Philosophy of Action.* – London: Duckworth, 1984; Meyer S. S. *Aristotle on Moral Responsibility.* – Oxford: Blackwell, 1993.

⁴⁵ Див.: Charles D. *Aristotle’s Philosophy of Action.* – London: Duckworth, 1984. – Ch. 1 – 2.

⁴⁶ Див.: Vasylychenko A. *Apprehensio simplex in the Kiev-Mohyla Academy // Theoria.* – 1999. – №1.

⁴⁷ Див., напр.: Baier A. *Intention, practical knowledge and representation in Action Theory.* – Dordrecht: Reidel, 1975. – P. 41.

⁴⁸ Rorty A. *How to interpret actions // Rationality, Relativism and the Human Sciences.*

– Dordrecht: Martinus Nijhoff Publ., 1986. – P. 89.

⁴⁹ MacIntyre A. The intelligibility of action // *Rationality, Relativism and the Human Sciences*. – Dordrecht: Martinus Nijhoff Publ., 1986. – P. 64.

⁵⁰ Searle J. R. *Collective intentions and actions* // *Intentions in Communication*. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990. – P. 410.

⁵¹ MacIntyre A. *After Virtue*. – Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1984. – Pp. 187 – 88.

⁵² *Ibid.* – P. 221 ff.

⁵³ *Ibid.* – P. 221 ff.

⁵⁴ Пор. поняття дії-у-своєму-власному-контексті у В. Омелянчика: Омелянчик, В. И. *Возможность. Структура. Действие*. – К.: Наукова Думка, 1991. – С. 158.

⁵⁵ MacIntyre A. *After Virtue*. – Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1984. – P. 211.